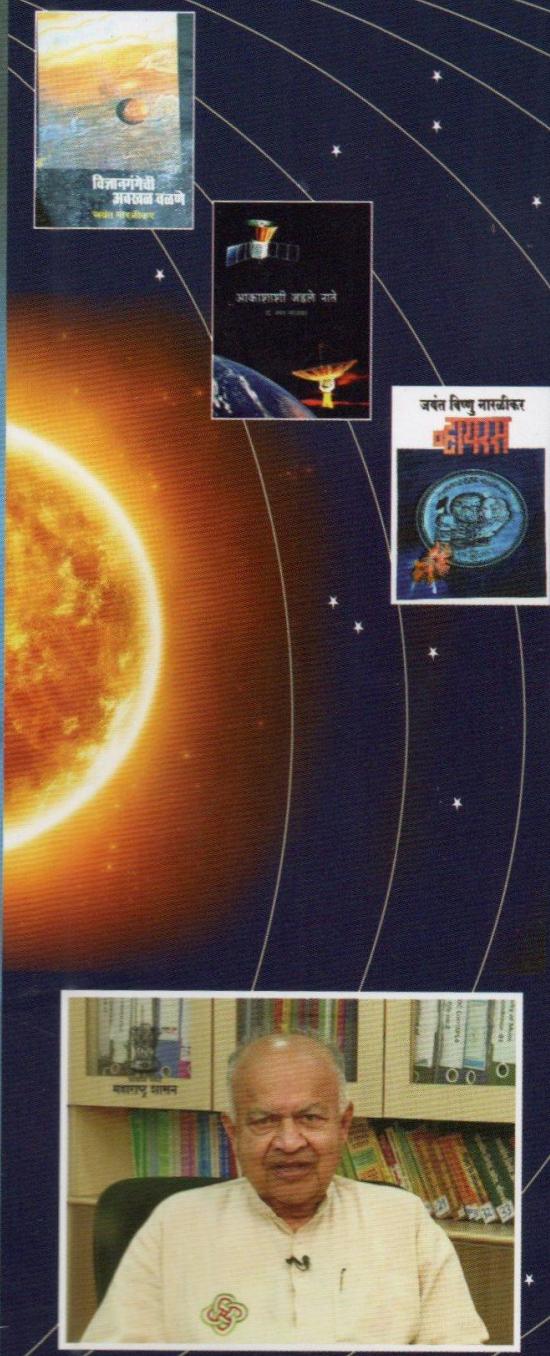

पंचधारा

वर्ष : ६३ अंक चौथा
जाने. फेब्रु. मार्च-२०२१
पौष, माघ, फाल्गुन
शके १९४२

विज्ञान साहित्य विशेषज्ञक

सहारी साहित्य परिषद्, तेलंगण राज्य, हैदराबाद

* RNI Reg.No.32307/79

मूल्य : ४५/-

महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ पुरस्कृत
मराठी साहित्य परिषद, (तेलंगण राज्य) या संस्थेचे त्रैमासिक मुख्यपत्र

पंचधारा

वर्ष : ६३ अंक : चौथा
जाने.-फेब्रु. -मार्च २०२१
पौष-माघ-फाल्गुन, शके १९४२

संपादक मंडळ

डॉ. विद्या देवधर (प्रमुख संपादक)
डॉ. शोभा देशमुख
डॉ. गीता काटे
प्रा. भीना जागीरदार
श्रीमती विद्या मक्तल
श्री. माधव रामराजे चौसाळकर

मराठी साहित्य परिषद, तेलंगण राज्य

इसामिया बाजार, हैदराबाद - ५०० ०२७.

RNI Reg.No. 32307/79

कार्यवाह
म.सा.प.तेलंगण राज्य
४-६-४५८, इसामिया बाजार, हैदराबाद - ५०० ०२७.
दूरध्वनी : (०४०) २४६५७०६३, भ्रमणध्वनी : ७८४२८५३९८४

प्रकाशक
डॉ. विद्या देवधर

सर्व हक्क - म.सा.प. तेलंगण राज्य

या अंकात प्रकट झालेल्या मतांशी संपादक मंडळ सहमत असेलच असे नाही.

फक्त एक व तीन वर्षाची वर्गणी स्वीकारली जाईल.

दोन वर्षाची प्रथा स्थगित करण्यात आली आहे.

पंचधारेच्या आर्थिक व्यवहाराचे वर्ष एप्रिल ते मार्च असे आहे.

सर्व सभासदांनी आपले E-mail ID फोन नंबर पुढील
क्रमांकावर पाठवावेत. 7842853984

पंचधारा वर्गणी Marathi Sahitya Parishad

IDBI BANK, Kachiguda Branch

A/C No. 59410010000125, किंवा Panchadhara

A/C. No. 59410010001359, IFSC Code - IBKL0000594

(For both account)

या खात्यावर जमा करावी. मनीऑर्डर पाठवू नये.

वार्षिक वर्गणी रु. २००/-

तीन वर्षाची वर्गणी रु. ५००/-

आजीव सदस्य वर्गणी रु. २,०००/-

(वर्गणी शक्यतो डी.डी.ने पाठवावी)

बाहेरगावचा चेक असल्यास वटणावळीचे रु.३५/- अधिक पाठवावेत, ही विनंती

या अंकाचे मूल्य : रु. ४५/-

टपाल खर्च रु. ३५/-

अक्षरजुळणी : संवाद ट्रेडिंग्स, ५१५ शनिवार पेठ, पुणे ३०.

फोन : (०२०) २४४८५६३२

मुद्रक : श्रीगणेश मुद्रणालय, शनिवार पेठ, पुणे ३०.

मुख्यपृष्ठ संकल्पना आणि सजावट : सुरभि एंटरप्रायजेस हैदराबाद

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाने या नियतकालिकाच्या प्रकाशनार्थ अनुदान दिले असले तरी या नियतकालिकातील लेखांशी विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

संपादकीय	७
श्रद्धांजली	९
१. विज्ञानयोगी सारस्वताचा यथार्थ गैरव!	
संजय देवधर	१३
२. कर्तृत्ववान प्रज्ञापुरुषाचे प्रतिभासंपन्न लेखणीतून साकार झालेले आत्मचरित्र	
सोमनाथ कोमरपंत	१६
३. खुलभर दुधाची कहाणी ऊर्मिला गानू	४९
४. २१ व्या शतकातील भारतीय विज्ञान-मालिका आणि विज्ञान-चित्रपट	
प्रा. चिन्मय मधू घैसास	४७
५. शेतकरी जीवनातील महत्वाचा सण ; वेळ अमावस्या प्रा. डॉ. प्रेमला मुखेडकर	५५
६. कविवर्य वा. रा. कांत : हैदराबादच्या आठवणी मु. वा. कांत	५९
पुस्तक परिचय	
७. हेत्रीएटालॉक्सचे अमर जीवन डॉ. पुष्कर कुलकर्णी	६७
८. नामुष्कीच्या पिढीजात वर्तमानाची दखल व्यंकटेश कुलकर्णी	७१
९. स्वागत नव्या पुस्तकांचे	७८
१०. लेखक परिचय	७९

२१ व्या शतकातील भारतीय विज्ञान-मालिका आणि विज्ञान-चिन्तपट

प्रा. चिन्मय मधु घैसास

१९ व्या शतकाच्या शेवटच्या टप्प्यात, मराठीतील विज्ञान वाढमयाची निर्मिती सुरु झाली. प्रामुख्याने विज्ञानविषयक सिद्धांत आणि विज्ञानाची शास्त्रशुद्ध माहिती पोचवणे या हेतूने ही मांडणी केली होती. मूळ इंग्रजी ग्रंथांचा मराठी अनुवाद करून विज्ञानाच्या वेगवेगळ्या विद्याशाखांचा परिचय करून देणारे ग्रंथ लिहिण्यात आले. विज्ञानाच्या क्षेत्रात होणारे नवनवीन क्रांतीकारी शोध आणि प्रयोग यांची माहिती लोकांपर्यंत पोहचवणे हा त्या लेखनामागील हेतू असल्याचे दिसते. या ग्रंथांतून पदार्थविज्ञान, रसायनशास्त्र, बनस्पतीविज्ञान, प्राणीविज्ञान, वैद्यकशास्त्र, कृषीविज्ञान, गणित आणि ज्योतिर्विज्ञान अशा विविध उपशाखांची शास्त्रीय पद्धतीची माहिती देण्याचा प्रयत्न झालेला दिसतो. त्या तुलनेने, विज्ञान ही मध्यवर्ती संकल्पना धरून ललित लेखन करण्याचा प्रयत्न वीसाव्या शतकाच्या आरंभी सुरु झाला.

मराठी वाढमय क्षेत्रातील, तुलनेने अलीकडील साहित्यप्रकार म्हणजे विज्ञान साहित्य. मानवी जीवनावर प्रचंड मोठा प्रभाव पाढू शकणाऱ्या नवनवीन शोधांचा आणि प्रयोगांचा परिचय जगाला होत होता. त्यात अणुशक्ती, अंतराळविज्ञान यासारख्या शाखांचा समावेश होता. विज्ञानाविषयीचे कुतूहल आणि जिज्ञासा समाजात अधिकाधिक वाढीस लागण्यास यासारख्या विविध विज्ञानशाखांतील संशोधन आणि प्रयोग कारणीभूत होते. त्यातूनच समाजाची विज्ञानविषयक जाणीव आणि कल्पनाशक्ती जागृत झाली आणि विज्ञान-साहित्य या संकल्पनेचा जन्म झाला. एका बाजूला शास्त्रीय पद्धतीची वैज्ञानिक माहिती देणारे आणि दुसरीकडे एखादी विज्ञानविषयक संकल्पना केंद्रवर्ती मानून केलेले लालित्यपूर्ण लेखन असे दोन प्रकारांतील लेखन या संदर्भात झालेले दिसते. विज्ञान-साहित्य ही शाखा मुळातच पाश्चात्य प्रदेशातली. युरोप, अमेरिका या देशांत याला आधी 'सायंटिफिकशन' आणि नंतर 'सायन्सफिकशन' म्हटले जाऊ लागले. यातील फिक्शन या शब्दाकडे विशेष लक्ष वेधण्याची आवश्यकता आहे. साहित्याची एक शाखा

किंवा, प्रकार म्हणून जेव्हा आपण विज्ञान-साहित्याचा विचार करतो तेव्हा त्यातील या काल्पनिकतेला अधिक महत्त्व देण्याची गरज असते. निव्वळ विज्ञानाच्या एखाद्या सिद्धांताची, प्रयोगाची, शोधाची, बदलाची, घटकाची माहिती देणारे साहित्य या चौकटीत बसू शकत नाही. अलीकडे 'स्पेक्युलेटिवफिक्शन' असे या विद्याशाखेस म्हणण्यात येऊ लागले आहे. सद्यः स्थितित माहीत असलेल्या शास्त्रीय ज्ञानाच्या आणि संशोधनाच्या आधाराने भविष्यकाळाचा वेध घेणारे साहित्य, असे याचे स्वरूप असते हे या टप्प्यावर लक्षात घेणे आवश्यक आहे.

'केरळकोकिळ' मासिकात क्रमशः प्रसिद्ध झालेली 'चंद्रलोकची सफर' ही काढंबरी मराठीतील पहिली विज्ञानसाहित्यकृती म्हणून ओळखली जाते. 'ज्यूल्सवर्न'च्या 'फ्रॉम अर्थ टू द मून' या काढंबरीचे ते भाषांतर होते. संपादक कृ. ना. आठल्ये यांनीच ती अनुवादित केली असावी असा तर्क श्री. निरंजन घाटे यांनी मांडला आहे. मानवाच्या दैनंदिन अनुभवापलीकडे असणारे कल्पित जग आणि त्याचे असणारे कुतूहल विज्ञानसाहित्यात येणे स्वाभाविक आहे. प्रस्थापित आणि प्रचलित विज्ञान सिद्धांतांच्या आधारे आगामी काळातील मानवी जीवनाची कल्पना करून त्याचे शब्दचित्र रेखाटणे हे विज्ञानसाहित्याचे कर्तव्य आहे. हे करीत असता विज्ञानाची माहिती देण्याबरोबरच लालित्यपूर्ण पद्धतीने कथानक रंगवणे तसेच, जयंत नारळीकरांच्या शब्दांत सांगायचे तर 'विज्ञानाची 'शर्करावगुंठित' गोळी रसिकांना देणे' हा त्याचा मुख्य हेतू असला पाहिजे. विसाब्या शतकाच्या अखेरच्या दशकापर्यंत विशेषत: कथा-काढंबरीच्या माध्यमातून लोकांसमोर आलेल्या विज्ञान-साहित्याला, दूरचित्रवाणी आणि चित्रपट या प्रसारमाध्यमांचे आगळेवेगळे माध्यम उपलब्ध झाले. एकवीसाब्या शतकात विज्ञानसाहित्याचा माध्यमातून झालेल्या वैज्ञानिक जाणीवेच्या प्रसाराचा वेध घेणे या ठिकाणी महत्त्वाचे ठरते.

वीसाब्या शतकाच्या अखेरच्या टप्प्यात जागतिक स्तरावर मनोरंजन क्षेत्रात महत्त्वाचे बदल झाले. दूरचित्रवाणी या नव्या मनोरंजन माध्यमाचा प्रवेश घराघरात झाला. याच माध्यमाच्या मदतीने, विज्ञानाधिष्ठित अनेक कलाकृती लोकांच्या समोर आल्या. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर निर्माण झालेल्या जेम्सबॉण्ड, स्पायडरमॅन यासारख्या तसेच भारतीय दूरचित्रवाणी माध्यमातून उदयास आलेल्या शक्तिमान, आर्यमान, सोनपरी यासारख्या मालिका निर्माण झालेल्या दिसतात. प्रामुख्याने हिंदी भाषेतून त्यांचे प्रसारण झाले असले तरी सर्वच भाषिक लोकांवर त्यांचा

प्रभाव पडलेला दिसतो. दूरचित्रवाणी आणि चित्रपटांच्या माध्यमातून मराठीतही काही उल्लेखनीय प्रयत्न झालेले आहेत.

विज्ञान-मालिका

दूरचित्रवाणीवरून प्रसारित झालेल्या मालिकांनीही विज्ञान-साहित्याच्या क्षेत्रात महत्वाचे योगदान दिले आहे. मानवी जीवनाचे आणि मानवी मूल्यांचे रक्षण करणारा महाशक्तीशाली महामानव या रूपात शक्तिमान सारखे पात्र भारतीय रसिकांसमोर मांडले गेले. कोणतीही सर्वसामान्य व्यक्ती आपल्या आत्मबळाच्या जोशवर महामानव होऊ शकते हा प्रबल आशावाद यासारख्या मालिकेने निर्माण केला. बालवयाच्या रसिकांसाठी निर्माण केलेल्या या मालिकेत भविष्यकाळातील अनेक संभाव्य वैज्ञानिक घटनांचा आणि परिस्थिरींचा अंदाज मांडलेला होता. एकप्रकारे भविष्यकाळातील भयानक संकटांची चाहूल देण्याचा प्रयत्न त्या काळात या मालिकेने केला होता. या मालिकेतील ‘प्लास्टिका’ हे काल्पनिक पात्र आज खरोखरीच प्लास्टिकचा भस्मासूर बनून एकूण मानवी जीवनाच्या अस्तित्वाला धोका बनू पाहते आहे. डॉ. जॅकॉल सारखे विनाशकारी वृत्तीचे संशोधक-वैज्ञानिक सुमाजात असल्यास विज्ञान-तंत्रज्ञान मानवासाठी लाभकारक न ठरता विनाशकारी कसे बनू शकते याचाही आदर्श वस्तुपाठ या मालिकेने बालरसिकांसमोर मांडला होता. यातून बालवयाच्या रसिकांची आदर्श आणि निकोप अशी मनोवृत्ती तयार होण्यास मोठी मदत झाली आहे. मालिकेच्या एका भागात अवकाशातील एका स्फोटादरम्यान शक्तिमानच्या जिवलग मैत्रिणीचा मृत्यू होतो. अशा वेळी, नियमांचे उल्लंघन करून आणि आपल्या शक्तीचा गैरवापर करून तो तिला पुन्हा जीवदान देतो. अद्भुत आणि चमत्कारिक शक्ती असल्याने एखादी व्यक्ती ‘महामानव’ वाटत असली तरी देखील मोहाच्या क्षणाला बळी पडल्यामुळे तिचे ‘मानव’ असणे प्रकषणे जाणवते. स्वच्छता, शिस्त, समाजभान, राष्ट्रप्रेम, कुटुंबव्यवस्था, अभ्यास, मेहनत, लक्ष्यपूर्ती अशा अनेक विषयांवर ‘शक्तिमान’ने लहान मुलांना केलेले प्रबोधनही उल्लेखनीय आहे. सुपरहिरो म्हणून या पात्राकडे पाहण्याची दृष्टी तयार झाल्यामुळे अशा तच्छेच्या प्रबोधनाचा देखील तत्कालीन पिढीवर प्रचंड प्रभाव झाला होता.

‘आर्यमान’ मालिकेत परग्रहावरील राज्य आणि तेथील जीवन दाखवताना चमत्कारिक आणि पारलौकिक शक्ती असलेली व्यक्तिरेखा संवलेली आहे. ‘सोनपरी’ मालिकेत अद्भुत शक्ती असलेली परी, ‘शकालाकाबुमबुम’ मालिकेत कोणतेही

चित्र वास्तवात आणणारी जादूची पेन्सिल, 'करिशमा का करिशमा' मालिकेत मानवनिर्मित रोबो, 'ची अँण्ड मी' मालिकेत पृथ्वीवरील परग्रहवासी, 'अगडम बगडम तिगडम' मालिकेत परग्रहावरून आलेली माणसे, '२०२५ जाने क्या होगा आगे' मालिकेत कालप्रवास, 'बडी दूर से आये हैं' मालिकेत परग्रहावरून येणारी माणसे, 'बहू हमारी रजनीकांत' मालिकेत मानवनिर्मित रोबो, 'शादी के सियापे' मालिकेत बृहस्पती ग्रहावरील जीवांचे पृथ्वीवर येणे, 'कार्गो' मालिकेत अंतराळ प्रवास, 'महाराजा की जय हो', 'भंवर' मालिकेत काल प्रवास रंगवताना सायन्सफिक्शन अतिशय प्रभावीपणे मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

पृथ्वीबाहेरील सृष्टी आणि संभाव्य जीवन या घटकाचा खूप मोठा प्रभाव आजही विज्ञानसाहित्यावर असलेला दिसतो. ज्या गोष्टीची आपल्याला अजिबात माहिती वा ज्ञान नाही त्याचे वेगळेच कुतूहल माणसाला नेहमीच असते आणि हाच मुद्दा एकवीसाऱ्या शतकातही विज्ञान साहित्याच्या बाबतीत लागू पडलेला दिसतो. बाह्य ब्रह्मांडातील वेगवेगळ्या प्रकारची संभाव्य जीवसृष्टी, तेथील जीवांची शारीरिक रचना, त्यांचे जीवनमान, त्यांच्याकडे असणाऱ्या चमत्कारिक शक्ती, त्यांचा पृथ्वीशी होणारा संपर्क, पृथ्वीवरील मनुष्यजीवनावर त्यांचा प्रभाव आणि परिणाम असे अनेक पदर या कलाकृतीतून दाखविण्यात आलेले आहेत. या जीवांची कधी काळी पृथ्वीवर वस्ती होती किंवा त्यांचा पृथ्वीशी निकटचा संपर्क होता आणि त्यांच्या चमत्कारिक शक्तीच्या मदतीने पृथ्वीवर अनेक आश्वर्यकारक स्थळांची निर्मिती झालेली आहे असे म्हणत ऑरिक वॉन डॅनिकन याने आपल्या 'चौरियट्स ऑफ द गॉड्स' ग्रंथात अशा स्थळांची वर्णने आणि सखोल माहिती दिलेली आहे. 'एनशियंट एलियन्स' यासारख्या मालिका जरी पूर्णपणे शास्त्रीय माहिती चर्चिण्याचा प्रयत्न करीत असल्या तरी त्यांचा प्रभाव हा ललित साहित्यकृतीच्या आणि मालिका-चित्रपटांच्या निर्मितीला दिशादर्शक ठरलेला आहे. भारतीय दूरचित्रवाणी-चित्रपट माध्यमांतून ज्या कलाकृती समोर आल्या आहेत त्यांत अशाच विषयांचा भरणा अधिक दिसतो.

विज्ञान-चित्रपट

भारतीय चित्रपटांतून देखील विज्ञान-साहित्य फार प्रभावीपणे मांडण्याचा प्रयत्न झाला आहे. बीसाऱ्या शतकाच्या उत्तरार्धात 'शिकारी', 'एलान', 'तूफान', 'मिस्टर इंडिया', 'लाल परी' यासारख्या चित्रपटांतून विविध प्रकारे सायन्सफिक्शन

हा प्रकार मांडण्याची सुरुवात झाली. मानवाला मिळालेल्या चमत्कारिक शक्ती या कल्पनेवर यामध्ये प्रामुख्याने भर दिलेला दिसतो. एकवीसाब्द्या शतकात, 'फंटूश', 'कोई मिल गया', 'टारझन द बंडर कार', 'जाने क्या होगा', 'क्रिश', 'लव्हस्टोरी २०५०', 'द्रोणा', 'आ देखें जरा', 'प्रिन्स', 'अँकशनरिप्ले', 'रोबो', 'रा बन', 'जोकर', 'चायरस धवन', 'क्रिश ३', 'श्री', 'क्रीचर इडी', 'पीके', 'मिस्टर एक्स', 'फ्लाईंग जाट', 'कार्बन : द स्टोरी ऑफ टुमॉरो' यासारख्या हिंदी चित्रपटांतून कालप्रवास, परग्रहवासी आणि त्यांचा पृथ्वीवरील जीवांवर होणारा परिणाम, चमत्कारिक शक्ती, मानव कलोन निर्मिती, भविष्यकाळातील मानवी जीवन, भविष्य वर्तविणारे उपकरण, संगणक तंत्रज्ञान आणि हॅकिंग, हवामान बदल यासारख्या विषयांचा वेद्य घेतलेला दिसतो.

मराठीत 'झापाटलेला' नंतर 'जबरदस्त' आणि 'झापाटलेला-२', 'अंग बाई अरेच्चा' यासारख्या चित्रपटांतून परकायाप्रवेश, जादूचा कोट वापरून गाथब होणारा माणूस यासारख्या कल्पना मांडलेल्या दिसतात. आपल्या जीवनातील एकाकीपणा घालवण्यासाठी एका वैज्ञानिकाने लावलेल्या असाधारण शोधाची कहाणी 'फुंतरू' या चित्रपटात दाखवली आहे.

विज्ञान-मालिका आणि चित्रपटांतील साम्यभेद

सद्यकाळापर्यंत विज्ञानाची झालेली प्रगती आणि संशोधनाचा कोणत्याही प्रकारचा आधार नसलेली कल्पना ही निव्वळ कल्पनाविलास म्हणजे 'फॅण्टसी' तर प्रस्थापित शास्त्रीय सिद्धांतांवर आधारलेली आणि त्यायोगे भविष्याची कल्पना मांडणारी कलाकृती 'फिक्शन' म्हटली गेली पाहिजे. या अर्थाने पाहता मालिका-चित्रपटांतील कथाबीजाला 'फॅण्टसी' या दृष्टीने न पाहता 'फिक्शन' म्हणूनच बघावे लागेल. हिंदी-मराठी अशा दोन्ही भाषांतून सादर झालेल्या विज्ञान-मालिका आणि विज्ञान-चित्रपटांत अनेक बाबतीत साम्य आढळते.

कथानकाचा केंद्रबिंदू प्रामुख्याने, चमत्कारिक शक्ती असणारी व्यक्ती असाच असलेला दिसतो. कथानायक हा असामान्य आणि अद्भुत शक्तीने युक्त असलेला दर्शविलेला दिसतो. या कथानायकाचे वास्तव जीवनामध्ये एक वेगळे रूप असल्याचाही प्रकार अनेक कलाकृतींत दिसतो. चमत्कारिक शक्ती असलेली व्यक्ती म्हणून वावरत असता कथानायक जेवढा गंभीर दिसतो त्याच्या उलट सर्वसामान्य रूपात हेच पात्र विनोदी किंवा कथानायकाच्या अगदी वेगळे असल्याचे

दर्शविण्यात आलेले दिसते. हे कथानायक शौर्य, गंभीर, शांत या सारख्या रसांचा प्रत्यय विशेष रूपात तर विनोद, करुण, श्रृंगाररसांचे दर्शन सर्वसामान्य रूपात घडवताना दिसतो. या विज्ञान-मालिका आणि विज्ञान-चित्रपटांची भाषा ओघवती आणि काळाला अनुरूप आहे. समाजात वापरली जाणारी काहीशी मिश्र भाषा सर्वच पात्रांच्या तोंडी आल्याने रसिकांना कथानक, संवाद, घटना-प्रसंग अधिक प्रभावीपणे भावतात.

विज्ञानसाहित्य, विज्ञान-मालिका, विज्ञान-चित्रपट यांच्या संदर्भात फॅण्टसी आणि फिक्शन या दोन घटकांचा खूप गंभीर विचार आवश्यक असतो. अलीकडच्या काळात विज्ञानाचा झालेला प्रचंड प्रसार, सर्वसामान्य माणसाला झालेला विज्ञानाचा परिचय, वाढलेली वैज्ञानिक दृष्टी, साधनांची उपलब्धता, विविध माध्यमांचा असणारा परिणाम यामुळे अशा साहित्यकृती अधिक प्रचलित होताना दिसतात.

निरीक्षणे आणि निष्कर्ष

विज्ञानसाहित्यात विज्ञान हा जसा केंद्रवर्ती बिंदू आहे तसाच समाज हाही त्याचा एक अविभाज्य घटक आहे हे विसरून चालणार नाही. त्यामुळेच, एकवीसाव्या शतकातील विज्ञान माध्यमकृती अधिकाधिक वास्तववादी होत आहेत. या माध्यमकृतींतील कथानके, पात्रे, संवाद हेही घटक काळाला अनुरूप आहेत. कथानकाची मांडणी सुटसुटीत, आटोपशीर करण्याबरोबरच त्यातील पात्रांची रचना, त्यांची नावे हीदेखील कथानकाला पूरक असल्यामुळे तसेच आधुनिक तंत्रज्ञानाचा सुयोग्य वापर करून अनेक मालिका, चित्रपटांचे दृश्य सादरीकरण केल्यामुळे त्या अधिक प्रभावी ठरताना दिसतात. निव्वळ मनोरंजन नव्हे तर त्यायोगे शास्त्रशुद्ध वैज्ञानिक माहितीचा परिचय देखील या कलाकृतीच्या माध्यमतून केलेला पाहावयास मिळतो. खगोलशास्त्रासोबतच भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, संगणक विज्ञान आणि तंत्रज्ञान, पर्यावरण यासारख्या विषयांकडे देखील गंभीरपणे लक्ष देऊन मांडणी केलेली दिसते. कोणत्याही कलाकृतीतून समाजभान घडविण्याची जी गरज असते तीही या कलाकृतीतून झालेली दिसते.

पण्यहवासी जीवांचा पृथ्वीशी असणारा संबंध दर्शविताना त्या जीवांच्या परिप्रेक्ष्यातून पृथ्वीवरील मानवी जीवनाचा भावनिक, मानसिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, जातीय, आर्थिक, राजकीय अशा विविध दृष्टिकोनांतून वेगळा विचार केलेला दिसतो. समाजातील वाईट चालीरीती, प्रथा-परंपरा, पद्धती

यांवर प्रश्नचिन्ह देखील या निमित्ताने उभारलेले दिसते. भूतकाळातील कालप्रवास दाखविताना गतकाळातील जीवनाच्या तुलनेत सध्याच्या स्थितीला ढासळलेले मानवी जीवन, हरवलेली जीवनमूळ्ये तसेच आजही प्रचलित असलेल्या काही वृत्ती यांचाही वेध घेतला आहे. भविष्यकाळाकडे पाहताना तंत्रज्ञान हा अनेकदा महत्वाचा घटक कल्पिलेला दिसतो. आजच्या घडीला ज्या गतीने विज्ञान-तंत्रज्ञानातील बदल आपण अनुभवतो आहेत त्याचा विचार करता अशी कल्पना भविष्यकाळाच्या संदर्भात केलेली अतिशय स्वाभाविक म्हणावी लागेल.

एकवीसाब्द्या शतकात विज्ञानाचा प्रसार आणि प्रचार झापाट्याने होत आहे. शिक्षणाचा प्रसार आणि नित्यनूतन, प्रगत तंत्रज्ञानाचा जनसामान्यांना होणारा परिचय यामुळे वैज्ञानिक दृष्टी तयार होण्यास निश्चित मदत होत आहे. 'चंद्रलोकची सफर' या मराठीतील पहिल्या विज्ञान साहित्यकृतीत मांडली गेलेली चंद्रलोकावरची सफर त्या काळात केवळ एक कल्पना होती. परंतु आज विज्ञान-तंत्रज्ञानाचा विकास कितीतरी पटीने झाला असल्यामुळे परग्रहावरची सफरदेखील संभवनीय वाढू लागली आहे. सत्यघटनेवर आधारित 'मिशन मंगल' यासारख्या चित्रपटांतून परग्रह प्रवासासाठी आवश्यक विज्ञान-तंत्रज्ञानाच्या तयारीची कल्पना येते. इलॉनमस्क सारख्या व्यक्ती आगामी काळात, खासगी मोहिमेद्वारे मानवाला अंतराळात प्रस्थापित करण्याच्या प्रयत्नात आहेत. यासारखे शोध, संशोधने तसेच विज्ञानाच्या क्षेत्रात होणारे क्रांतीकारी बदल भविष्यकाळातील विज्ञानसाहित्याला दिशादर्शक ठरतील असे म्हटल्यास ते वावगे ठरणार नाही.

अलीकडच्या काळात नव्याने येऊ घातलेल्या वेब-सिरीज या नव्या माध्यमाद्वारेरही अनेक विधविज्ञानाधारित कलाकृती सादर होत आहेत. विज्ञानाविषयी लोकांची वाढती जिज्ञासा, कुतूहल याला कारणीभूत आहे. खगोलशास्त्र, अंतराळ प्रवास, परग्रहावरील जीवन आणि परग्रहवासी, कालप्रवास, जैविक आपदा, संगणक विज्ञान-तंत्रज्ञान, मानवनिर्मित रोबो इत्यादी महत्वाच्या संकल्पनांभोवती एकूणच विज्ञान साहित्याधारित कलाकृती फिरताना दिसतात.

मानवाला अज्ञाताचे एक गूढ कुतूहल आणि आकर्षण नेहमीच असते. अनेकदा वेगवेगळ्या पुरातत्वशोधांतून आणि उत्खननातून काही अनपेक्षित तथ्ये समोर येतात. त्यांचा संबंधही पारलौकिक जीवनाशी जोडला जातो आणि अशा घटना नव्या शक्यतांच्या चर्चेला वाव निर्माण करतात. एकंदरीतच, विज्ञानसाहित्य

या नव्या साहित्यप्रवाहाने मानवाच्या विज्ञानजागिवा अधिक समृद्ध करण्याचे महत्त्वाचे कार्य केले असे म्हटले पाहिजे. भूत-वर्तमान-भविष्य अशा तीनही काळांचा समर्थपणे वेद्य घेणारे विज्ञानसाहित्य, आगामी काळात एक स्वतंत्र विद्याशाखा म्हणून उदयास येऊ शकेल. विज्ञान-मालिका आणि विज्ञान-चित्रपटाने या कामी मोलाचे योगदान देण्यास सुरुवात केली आहे.

संदर्भ :

१. पगारे, म. सु., मराठी विज्ञानसाहित्य, प्रशांत पब्लिकेशन, प्रथमावृत्ती-२००४
२. कुलकर्णी डॉ. व. दि., घाटे निरंजन (संपा.), विज्ञानसाहित्य आणि संकल्पना, नीहारा प्रकाशन, प्रथमावृत्ती-ऑक्टोबर १९९०
३. घाटे निरंजन, विज्ञानवाङ्मय (लेख), मराठी वाङ्मयाचा इतिहास : खंड ७ - भाग १, महाराष्ट्र साहित्यपरिषद
४. शक्तिमान, भोपाली, गालिब असद, पांडे ब्रिजमोहन (लेखन), जानी दिनकर (दिग्द.), खन्ना मुकेश (निर्माता), दूरदर्शन नेशनल, प्रथम प्रसारण १३ सप्टेंबर १९९७
५. https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Indian_science_fiction_television_series
६. https://en.wikipedia.org/wiki/Science_fiction_films_in_India.

